

Київ, вічне місто

Юрій Липа

I.

Симон, чорноризець Печерської Лаври, вмер у 1226 році. Нам зісталось від нього кілька дрібних літературних речей, а між ними лист, писаний до ченця Полікарпа, може його приятеля.

Лист вислано здалеку. Здається, Симон не покинув самохіть Печерських келій. Певна гіркість може й особистого характеру звучить у словах листа: "Печерський монастир, як море, — він не тримає в собі нічого гнилого, а геть відкидає його".

Симон пише листа до Руської Області. Це збірна назва для території, що сягала від Новгороду по Подоння, Тьмутаракань. Там жили люди близькі йому кров'ю і культурою, стояли міста-фортеці з близькими його вуху назвами: Полоцьк, Псков, Білгород, Іскоростень, Галич, Донець, там врешті — було тринадцять старих християнських єпархій.

Власне з чотирнадцятої єпархії, з "Суздальської Області", з єпархії варварів, з окраїни імперії пише Симон свого листа. Ця область гуртує найбільш чернецьких племен з тих, що про них казав літописець: "інші народи, що дають Русі данину: Чудь, Меря, Весь, Мурома, Черемиси, Мордва, Перьм, Печора, Ямь, Литва, Земигола, Корсь, Нерома, Либь"... Симон живе якраз серед народу Меря, у Владімірі над Клязмою, на самій окраїні колишньої держави Мономаха. Від Владіміра — близько, як рукою сягнути, і до границі тої держави, до ріки Оки, де ще може вищились тоді потужні, муровані вежі влади Києва.

Може завдяки тим вежам і залагам, місцеві фінські народці по незліченних повстаннях почали називати себе "русскими людьми", т.зв. підданими Русі, васалами Києва, але вони були чужі руській культурі. Мабуть поза урядовцями і військом, що були нетутешнього походження, мало хто розумів мову вигнанця Симона.

Бо якраз про ті самі місця (Владімірщина коло Оки) шість віків пізніш оповідає в своїй історії Росії (том 2-й) історик Карамзін, що ще за часів його, Карамзіна (кінець XVIII ст.) — владімірщани мали багато висловів неслов'янських, і то дуже старих: замість *Бог* казали *слод*, *батько* — *хрутін*, *мати* — *міндра*, *сестра* — *шіктора*, та взагалі таких слів було ще й тоді "дуже багато". Зрештою, коли вірити історикові Соловійову, ці урало-фінці, саме в XII віці почали засвоювати початки руської мови.

Симон був єпископом владіміро-суздальським і його завданням було навертати варварів з їхнім шаманством і мусульманством на релігію єдино правдиву, віру нового Єрусалиму, Києва. Попередники Симона, київські культуртрегери, не раз гинули тут мученицькою смертю, але він був щасливіший. Він, "грішний єпископ Симон", хвалиться, що завдяки йому у Владімірі і в інших містах вибудовано прегарні церкви,

каже і про те, що "де тільки є села і міста, там по всій тій землі збирають десятичний податок" і знову скромно закінчує, а "тим усім володіє наша худость".

Але згадка про те все багатство йому потрібна лише для виразнішого контрасту. Він тужить за Києвом.

Він готовий покинути свою, одну з найбільших епархій і служити, як чернець, ігуменові, щоб лише бути в Києві, а не серед тої варварії. "Кажу тобі, — пише до приятеля, — що всю цю славу і честь, що тут маю, з калом порівнюю. Кажу тобі, що волю сміттям валятися в Печерському монастирі і бути топтаним людьми, волю бути старцем під брамою всечесної Лаври і руки простягати. Краще було б для мене один день перебути в домі Божої Матері, аніж тисячу літ, аніж віки перебувати у цих селах!".

Презирство до варварів є в його словах і одночасно туга, божевільна туга за Києвом, Містом, Вічним Містом. Бо за часів нещасливого єпископа Симона Київ, *Urbs Ruthenorum*, мав уже далеко більше, як тисячу літ. Початки ж міста губляться ще перед християнською ерою.

"Несподівано швидкий розцвіт київської культури самим зовнішнім заразливим впливом візантійської культури не можна пояснити... Київська культура, адже, зародилася не на голому місці — історія України почалася не в IX віці після Р.Х."... (Бунаков).

"Скитська держава, так само як і пізніша ґотська, були попередницями держави київської, як аналогічні воєнно-торговельні політичні конструкції...

Річ ясна, що східнослов'янська українська колонізація, опанувавши ті місця в V—VII віках, сама не могла сотворити тої складної, широко розгалуженої і незвичайно далекосяжної сітки торговельних зносин, в якій ми бачимо її в IX-X вв.: до Єгипту, Сирії, Каліфату, Туркестану і т.д."... (М.Грушевський, Київ).

Взагалі існує загальне переконання дослідників, що Київ мусів грати роль першорядного міського центру довго до слов'янського розселення. Той центр виріс з перехрещування впливів Крети, Босфорського царства, грецьких колоній, Дунаю, Ірану і Кавказу. Як культура скитів, сарматів і ґотів, так само й найстаріша культура — це південна культура, зв'язана передусім з Середземним морем.

Грецькі, кельтські, римські і арабські впливи прийняло войовниче плем'я київське, що полюбило поле бою й лови та не обтяжувало себе хліборобством. Ті поляни дуже миле й лагідне плем'я, як свідчить літописець, сам полянин, а як писали про полян чужинці — в високій мірі зухвале і розбійницьке плем'я*, розбудувало і зміцнило той Київ мечем і купецькими саквами.

Як Лондон в наших часах, так Київ в тодішніх, провадить війни тільки для забезпечення і поширення своєї торгівлі і своїх торговельних шляхів. (Договори Ігоря і т.ін.). Аж перед упадком — міжусобиці і напади кочовиків змінюють той образ.

Тітмар в 1018 році застає Київ велетенським містом із вісьмома торговицями, з 400 церквами і населенням "без числа". З найдавніших часів Київ мав дуже важне торговельне значіння, а під час розцвіту своєї могутності тримав в своїх руках всю торгівлю сходу Європи, був світовим ринком в тогочасному сенсі того слова. Його

торговельному значінню відповідали його розміри й заселеність. "За дуже правдоподібними підрахунками, кількість мешканців його доходила до 100.000 людей, отже небагато міст Західної Європи могли конкурувати з ним в той час" (О.Андріяшев). Літопис, оповідаючи про пожежу Києва в 1124 р., подає, що тоді згоріло 600 церков. Не дармо мандрівник, Адам Бременський, називає Київ в XI столітті "суперником константинопольського престолу". На площах його стоять мідяні статуї, височаться палати...

Багато можна б написати і про багатство великих князів (згадаймо хоч би три палаци Володимира в Києві, Вишгороді і Білгороді) і окремих купців (льохи одного з них мали в собі самого меду — вісім тон, як згадують сучасники), — але не це було найцікавіше у Києві.

Подив викликає характер будівничих Вічного Міста.

II.

Несправедливі і понижальні постаті малювали й описували російські митці замість русичів-киян. Ті важкі, присадкуваті, пудоваті богатирі Васнецова з тупим, московським виразом нічого не мають спільного з духом будівничих, що закладали могутню, європейську державу.

Вони не могли бути важкими, ті люди, що легковажили всі дари, а лише за зброю і за коня дякували. Границі їхньої держави були далеко одна від одної, і часто zagrożені. Округлі вежі Києва ще й тепер виростають перед очима мандрівця десь у поліському містечку, важко сцементовані "з рядами вузьких стрільниць, суворо прості і циклопічно масивні" (Б.Ольхівський). Тоді ті вежі треба було вміти поставити і вміти оборонити. І легкі дружини киян пересувалися, як треба було, і до верхівель Дону, і до побережжя Балтії та Білого Моря (Олонецьк заснований в XII ст.), і до карпатських гірських Кобаків, Города й Тюдова, а інколи то йшли "аж над Дунай — сімсот молодців, самих вибранців русовичів". Сягали і до своїх веж у Кам'янці Руській (Литовській), і до Чхова над Дунайцем. Втримували в своїй руці велетенську територію без догідних (поза ріками) доріг, втримували міцно і довго. Імперія київська існувала п'ять століть. Не дармо в її духову красу задивлялася короткотривала імперія росіян (1709—1917). Бо в тодішніх часах для збудування і втримання такої імперії треба було незвичайної волі, незвичайної енергії і незвичайної швидкості чину. Була вона два і пів рази більша від сучасної етнографічної території українців, величина її просторів дорівнювала третині просторів римської імперії.

Натискові цілої Азії протиставились люди Києва — і непокірним варварським племенам обабліч, і широчині простору власної держави. Зухвалість неабияка. Про той дух ще по північних, по західних закутинах земель старого Києва співають пісні й досі. В колядках, величаннях і піснях усе згадується й досі "гордих молодців з ясними шаблями", що "слави доходять". Це вони всіх татар топчуть бахматим конем, а всіх турків побивають булат-шаблею. Це вони нахваляються: "Пустимо стріли в німецьку

землю. Німецьку землю ми звоюємо. І звоюємо, і зрабуємо". Це гречний панонько аж у Судомуру нараджується, "як воювати, на врага стати". Це їм сниться, що вони беруть "пів крулевства Польщі", а до Угрів по панну молоду їдуть. Це той "пан Іван" виїздить на море і "вдаряє з гармат, а в Царів-город". Нераз ті молодці "блудять 'к тихому Дунаю", або кажуть: "запустимося в московську землю, там заберемо все здобиченьки: сукна не міру, грошей не ліку!". Це ті молодці ловлять на аркан чужих царів і ведуть їх "в свою сторону, отцю на хвалу, панам на славу". Ба, і Рим їхнім гострим слов'янсько-готським очам привиджується:

*"Ви, моє військо, смутненько не йдіть,
Кроком ступайте. Рим здобувайте!"
Він сам наперед як полем шмигнув,
Як конем шмигнув, аж ся Рим здригнув. —*

Або кажучи за літописцем: "іде князь на гради їх...", а потім і "до сьогодні платять дань", або просто — "і до сьогодні под Руссю".

Той дух будівничих Києва був ще цікавішим у самому Місті. Культура київська розцвіла вже в X-му столітті несподівано і пишно та відразу стала понад культури сусідніх країв. Дослідники констатують, що "в сусідніх краях — в Польщі та Угорщині ще тільки пробивались перші промені західної цивілізації... Культурні впливи йшли не з Польщі в Київську Русь, а з Русі до Польщі... Культура норманська була нижча від культури київської" (Бунаков). А що ж казати про інші краї? "Київська культура, цивілізація святкувала великі тріумфи, розтікаючись по великих просторах східної Європи, а потім і прилеглим азійським територіям розносили її київські руки"... (М.Грушевський).

Таємниця вишості тієї культури була у людях, що її збудували, і в методах будови. Це не була племінна культура, і це не був розвій одного полянського клану. Прегарна книжка проф. В.Пархоменка, історика-синтетика, ("Початок історично-державного життя в Україні", Київ, 1925.) в цілій яскравості ставить справу підложжя культури Києва. Він приймає під увагу впливи від іранських і грецьких аж до латино-кельтської культури.

Ті ж, що почали розбудовувати культуру Києва, не були однорідним племенем. "Полянсько-хозарська Русь мала характер далеко не племінний, а мішаний, войовничий" (Пархоменко). Ще частіше називає новітній синтетик творців великого Києва "різноплеменною військово-торговельною організацією". Говоримо про культуру і державу Києва, як державу і культуру Риму, культуру Міста.

Правда, інша синтеза культури Києва (М.Грушевський, Київ, 1926) підкреслює, що Київ був відбиттям і племені полян, але він став тільки "городом" полян, властиво не був їх племінним центром. Київські поляни прийняли в себе стільки різно-культурних і різно-етичних елементів, що особливості того племені ослабли і в мові, і в обичаю, і, навіть, в фізичнім типі Києва. Київська мова, письменство, право, мистецтво стали загально-українські, більше — загально-імперські. Пізніші впливи, домішки, колонії тільки довершували потужність довговікової, культурної гегемонії Міста. Вони "стирали

з київського життя специфічне місцеве і сприяли розвиткові в нім більш широкого, універсального, що підносило те київське життя над тісні племінні межі, давало йому більшу широту погляду і розмах досягань" (М.Грушевський).

Та широта світогляду і розмах досягань будівничих держави Києва ще мало доцінена сучасними українцями. Бо будівничі ті були наскрізь європейцями в будові, наскрізь представниками білої раси. В київській культурі і в київській державі були такі ж піднесення і упадки людських одиниць, як і в державі португальській, чи англійській. Експансія новгородського патриціату мала подібні прикмети до венеційської експансії. Серця сучасних українців повинні так само міцніш битися на згадку про хрестові походи Києва на невірних (хоч би й радимичів чи в'ятичів), як б'ються серця англосаксів на згадку про Річарда Левине Серце. Мабуть незадовго праці наших учених дозволять нам прослідити здивованими очима подорожі тодішніх купців до далекого Туркестану, Сирії, а навіть Індії...

Які б ми не приймали різнорідні, а нерозумні суперечні теорії про державний устрій Києва, що їх подають Соловйов, Кавелін, Костомаров, Преснаков, чи хоч би мішані, як Сергієвича й Ключевського, — найважливіше, що стоїть над теоріями, — це потужність культурна й державна її будівничих. Елементи культури й елементи енергії та сили були нероздільні в тих людях, в тому скупленні творчих людей.

III.

Тепер, якраз приходимо до того, що повинно цікавити кожного дослідника української еліти: що ж єднало ті творчі одиниці? Що давало їм розгін, і відчуття керми, і нестрим до будови й керми першої імперії на просторах: Ельба — Урал? Що давало їм віру в боротьбі з сотнями племен і народів довкола, від сетів і литовців аж до уральців і арабів? В чому була вісь духовості Міста?

Мусила б бути така думка, така синтеза відчуття життя, що заступала б усі спокуси відділення, приєднання до чужих вір і звичаїв, спокуси вигідного життя серед туранських земель, чи потяг до високих місць у молодих, західних державах. Мусило б бути щось, що дозволяло тим людям так легко умирати під прапорами і знаками Києва?

Отже така легка смерть може бути тільки з переконання, що ніде життя не виявляє себе досконаліше, довершеніше, як у культурі і цивілізації Руського Міста.

Зрештою, вміння вмирати за щось своє, — цього ще замало в будові духовості. Духовість Києва мала в собі на початку вже зародки чогось, що приневолювало одиниці до, може, найтяжчого, до переборювання себе, до підпорядкування себе якійсь духовій і реальній ієрархії. Найамбітніші постаті самохіть ставали щаблями ієрархії, бо інакше та ієрархія не була б довший час такою міцною. Мусило бути глибоке і повне відчуття постаті володаря в тих будівничих нової культури. Якийсь ідеал людини стояв перед духовими очима будівничих Києва. Ідеал, тип — такий сильний і такий виразний, що вони, живі люди, почували себе тільки функцією, рисою, однією з чинностей тієї Довершеної Людини, а цілий збірний організм Києва, цілу його складну

ієрархію вважали за найвідповідніший вислів тієї людини.

Що ж стало віссю чинів "гордих молодців" Міста? Що уніфікувало його культуру? Який образ був в серцях тих, що здобували простори від сусідів, що об'єднували собою велетенську територію київського володарства? На якому підложжі зріс той ідеал?

Про те свідчать найстаріші пісні і найстаріші документи Києва. Вияв душі Міста звучить у кінцевих словах трактатів князя Ігоря і Святослава з греками в 944 і 971 році. Зобов'язавшись дотримувати договору, київські воїни, всуміш християни й погани, клянуться, що в разі зламання умови: "нехай вони не будуть мати помочі ані від Бога, ані від Перуна", далі, нехай їхня зброя, мечі й стріли обернуться проти них, а власні щити їх не заслонять, і вкінці найтяжче закляття: "і нехай будемо рабами в цім віці і в будучім".

Дослідники не звернули уваги на цю подробицю, а однак це здається перша згадка про характер будівничих Києва — оця грізьба, може більша від страху перед власною релігією, перед воєнними невдачами, грізьба невільництва для них, одвічно і довічно вільних!

І це препишне і глибоке почуття свободи, волі — лежить в глибині духовості Києва. Вічного Міста, лежить в глибині його великої культури. Тільки при таких відчутті світу можна накладати на себе найбільші обов'язки, ставити завдання матеріальні і духові, творити і здобувати.

Ця вольність була ще чимсь різним від вольності інших людей. Будівничі Києва знаходили утвердження своєї вибраності у власній релігії. Як погани, вони були внуками сонця — Даждьбога; пізніш як християни вони вірили, що треба тільки жити в любові між собою, а "Бог буде в нас і покорить нам наших ворогів". Здається, що ті воїни, князі і купці, вставши рано, за радою "Поучення Мономаха", віддавали "ранішню похвалу Богові, а потім сходячому сонцю", як вільні і вибрані улюбленці вищих сил.

Ченці Києва тільки підносять те почуття вибраності: адже ж відомо, що лампада землі русичів висить перед гробом самого Господа, і в Великодню ніч вогонь з неба сам запалює ту лампаду, а мінає при тому лампади від інших, гірших земель світу.

Мабуть ченці ж і взагалі християнство допомогло остаточно зарисувати ідеальну постать людини-володаря. "Поучення Мономаха", що в ньому сучасні дослідники знаходять відбиття моральних ідеалів іншого великого народу — британців, в простих словах дає нам той образ. Образ людини в "Поученні" — це вислід великої духової культури, це zenit духовості Києва. Моральність "Поучення" має характер нормативний. Це — зразок і мірило.

Є в тім "Поученні" ціла людина, що кермує власною і чужою долею. Синтеза ідеалу на століття, синтеза з поганської віри в переможця, і з християнської віри в загально-людське. Є там пристрасні речення про лови, що, як каже історик, "впродовж багатьох тисячоліть наклали на психіку русичів незмінний вислів" (*Келтуяла*). Є й такі слова, що зичливо відкривають усі людські слабості підвладних на війні і в спокою, є слова і про людські слабості самого володаря. А поза всіма цитатами з релігійної літератури і бідканням над короткістю життя людини, — виступає одна думка: будь

хоробрий і перемагай життя у всіх його проявах.

Минуло кілька століть. Ті русичі-кияни, певні своєї свободи, сильні вірою у власну вибраність і довершеність своїх ідеалів, зробили багато для своєї країни, що сталась "відома і слишима всіми кінцями землі".

Потім в середині XIII-го століття, коли вже настали гірші часи, роздумує десь на вигнанні киянин, як то в границях "від угорців і до поляків, від чехів і до білорусинів, від білорусинів і до литвинів, від німецьких земель і до карельців, а звідти до Істюга, до хвилястого моря, а від моря до болгарів, буртасів і черемисів та мордви — все було покорене Богом християнському народу і великому князю київському". ("Слово о погибелі руських земель"). Згадує, як сиділа тоді тихо Литва в своїм болоті, як покійно платили данину народці над Волгою і Окою, як боялись походів Києва німці і угорці, а навіть сам Константинополь платив окуп володареві Києва.

Незвичну красу на землях Києва, в їх озерах, ріках, горах і дібровах знаходить сучасник. Подиву гідне те все, і подиву гідні ті, що панували над тими землями — "князі могутні, бояри шляхетні і премногі достойники", й інші будівничі Міста.

Тепер, коли по поході татарів ясно стало, які великі сили стримувала, які гострі суперечності рівноважила самим існуванням імперія Києва, огортає його одне почуття, — *подив*.

IV.

Похилилися київські білі корогви з червоними бунчуками, і все слабніше тримали свої пурпурові щити оборонці Києва. Як фанфара розпачливої боротьби звучить тодішнє "Слово о полку".

В татарському літописі мурзи Мурата є відомості про роки від 1240 до 1241. Сказано там, що син Джингісхана, Джунджіхан, покоровив край Сигнак, Хорезм, Дешт-Кіпчак, Україну, Крим, Валахію, Трансільванію, Угорщину, Польщу й інші землі. Краї ті передав Джингісхан синові Джунджі-Батієві, як улус, приділ.

Не так давно, — завдяки тенденціям чужинних істориків, уважали за факт повне спустошення Києва і довколишніх земель після татарського погрому. Потім київська "пустеля" почала ніби потрохи залюднюватися колоністами — на думку одних учених (польських) з Польщі, на думку інших — з Галичини й Волині. Ще інші (російські) хочуть відшукати сліди масової міграції киян і взагалі русичів на північний схід, до

московських земель.

Тим часом мандрівець шість-сім років пізніше, по погромі Києва, хоч і віддає у своїх записах пригноблений настрій киян, але одночасно нотує зустрічі з київськими боярами і вельможами та велику кількість купців з Польщі, Візантії, Австрії, Італії і Франції (*Пляно-Карпіні*). "Звернім, нарешті, увагу й на те, — каже історик, — що розславлена руйнація міста не зачіпила ні Печерського монастиря, ні св. Софії з її славнозвісною "Нерушимою стіною", ні багатьох інших церков і монастирів" (*О.Андріяшев*). Взагалі роль Батия в занепаді Києва трохи перебільшена. Адже ж нищення Києва відбувалося, хоч може і в менших розмірах, але й давніше, в 1169 і 1202 рр. "Багато Київ пережив руйнувань, але ту роль, яку накидували Батиеві, з далеко більшими підставами треба приписати татарським погромам XV віку — Едігея й "перекопського царя" Менглі-Гірея" (*Ф.Ернст*, Київська архітектура XVII віку). В 1416 р. Едігей жорстоко спустошив Київщину, спалив Київ та Києво-Печерський монастир і "від того часу згубив Київ свою красу" — пише автор Густинського літопису в половині XVII віку, а аж в 1482 Менглі-Гірей остаточно нищить Київ, як місто. В 1493 р. людність Київщини вперше ставить сама опір татарам, але це вже початок нової доби історії України.

Зрештою, якщо б ми прийняли тезу російського історика С.Соловйова, його протиставлення міцності західного будівельного матеріалу — каменю, і нетривалості руського матеріалу — дерева, то й тоді Київ, а за ним і Новгород чи Псков не різнилися б під тим оглядом від великих міст заходу, тобто мали якусь кількість камінних будівель (знаємо про кільканадцять церков у Києві). Знаємо зрештою хоч би й про пожежу Лондону в 1212 р., що цілковито спалила це дерев'яне тоді місто.

Річ не в спалених і зруйнованих дільницях. Адже ж Батий нищив три роки Угорщину, але вона відродилась: не менш жорстоко поведився і в Галицько-волинському князівстві, а проте уже по 16—17 роках князь Данило іде в похід на Побожжя і Потетерев'я, скеровуючись безпосередньо проти татар. Зрештою знаємо про іншу північну країну, що використовувала династичні сварки в орді і визволилась досить легко з-під татар. Також знаємо, що досить швидко по походах Батия орда починає ставитись байдуже до своїх руських провінцій; по смерті хана Бердибека, в 1359 р., і Київ переходить, коли Ольгерд переміг татар, в склад Литовської держави.

О.Андріяшев в своєму "Нарисі історії колонізації київської землі", роздумуючи над тим, що сталося в Києві по погромі Батия, зазначає: "якби на чолі київської землі стала в цей час така видатна людина, як Данило Галицький, то можна гадати, що міт про повне запустіння її ніколи не існував би".

Найважливіше в занепаді Києва, Вічного Міста — це заламання духовости його еліти. Не воєнні невдачі, не пожежі складів і церков, — лише занепад духа. Не брак людей, лише брак **Людей**. Як це сталося?

До питання цього підходив ще Костомарів у своїх статтях в "Основі". Він підкреслює "багатство, люксус і веселе життя" Києва. Туди спливали рікою і данини з цілої велетенської імперії, і користі з торгівлі внутрішньої і зовнішньої. Це змінило

передовсім побут Києва-завойовника на побут Києва-розкішника. До характеристики побуту керівних верств і міського торговельного люду Костомарів притягнув билини з їх яскравими постатями та живою побутовістю, а також легенди народні, легенди з літопису, і окремі твори, як "Моленіє Данила".

Істотою того побуту, центральною подією, віссю забав і втіх — був бенкет. Бенкет, безжурне уживання того, що принесли йому попередні війни, добра адміністрація земель і торгівля з далеким і близьким Півднем та Південним Сходом. Все, що тодішній світ мав найкращого, все було на торговицях Києва, в його ювелірів, в заїздних дворах і публічних домах. Емалії й золотарські коштовності, благовонності й солодкі вина, предивні страви, убори, оздоби і прегарні, продажні жінки.

Зрештою, не лише серед жінок була продажність. "Як взагалі у кожному торговім місті, де люблять багатство, де своєрідний комфорт ставлять понад усе, — і людина в Києві ставала продажною... При такій свободі і своєвільству, при допливі різнохарактерного люду з близьких і далеких країн — не диво, що від цього стародавнього періоду нашої історії збереглися риси, що вказували б на низький тодішній рівень моральності" (*Костомарів*).

В пам'яті сусідів і самих українців залишилися постаті цих людей бенкету, лицарів уживання життя. Ненажери і п'янголови, хвальки й шибайголови, джигуни і бабодури — їх не бракувало серед киян. Джигунство було в пошані, і при столі нахваляється київський дружинник, як гуляв він по-молодецьки від країни до країни, аж заблукав до короля. А там батьки родин, почувши про прибуття київського паливоди, почали замикати свої доньки за тридев'ять замків, за тридев'ять ключів. Чурило Пленкович з билини, це — власне той чарівливий модник, чепурун, кружитель жіночих голівок, рафінований і зухвалий старокиївський Дон-Жуан, Ловелас.

Що ж до жінок із занепаду Києва, то про їх легкодушність і кокетерію згадує ще Даниїл Заточник (коло XIII ст.). Можливо, що тоді вже з великокняжих палат, з гридниці ішов той деморалізаторський вплив. Київська кокетка причаровує собі коханців і змінює їх одного по одному, як їй підшепче примхливий настрій. До здобуття коханця помагає зводниці не тільки вміння оперувати своїми жіночими привабами, але й таємні відомості, чари, може принесені з далекої Сирії чи Єгипту. Київська Цирцея, Марина Ігнатівна, уміє приворожувати і ласкавим словом, і чарами, — обертає людину в звіра, і сама, чарівниця, вміє покинути людський образ, коли того вимагає хвиля.

Саме здобування жінок перестає бути виявом сили, зручності, сильної мужеськості, — багатство заступає все. Ось наприклад, з далекої чужини, власною фльою прибуває до Києва "хупавий молодець" і хоче здобути Запаву Путятишну, небогу великого князя. Пісня нічого не говорить ані про вроду, ані про сильну руку чужинця, лише вилічує його багатства та багаті подарунки для великого князя і великої княгині, дарунки витончені, де "хитрощі були царгородські, та й мудрості ерусалимські". А серце князівни Запави здобуває чужинець не чинами відваги, навіть не сам здобуває, — його "ятлики, люди роботні", теслі будують князівні багаті тереми, де сипляться червінці і все блищить золотом.

Провідні групи русичів проводять в століттях занепаду моральності Києва боротьбу за трон, як боротьбу передовсім за матеріальні користи, як за символ життєвої вигоди, бенкет. До боротьби тієї людність Міста мабуть відносились, що далі, то байдужіше. Бачимо, як легко наступає зміна князів, як усе легше преторіяни Києва висувують свого кандидата, протиставляють іншому, як усе частіш кличуть на допомогу чужинців. Правда, народ Києва не став рабськи покірний, але за те признавав кожную незаконну владу, коли його приманили матеріальними вигодами"... "Кияни легко приходили до признання княжої гідності злочинцеві" (*Костомарів*). Новий великий князь — це був символ нових утіх у київському бенкеті, де все більш затиралась різниця між "мужем київським" і першим ліпшим чужинцем, купцем чи наємним вояком. А однак, ще недавно той муж київський дивився згори на всі народи, що його оточували, і, титулюючи свого зверхника великим князем, звав інших королів європейських тільки князями ("Хождєніє Даниїла" в пол. XII ст.).

Київ не впав у боротьбі з кочівниками — з половцями, чи татарами. Важку війну витримав насамперед його дух лицарськості і жертвенності, нищений звичайною жадібністю, захланністю в уживанні світу. Зріст духової розпусти — ось перший найбільший удар для Вічного Міста. Хутра соболині, безцінні "камки білохрущатії", золотoverхії тереми, "де музика гремить", "їства переміннії", "столовання, почесні столи" все більше заповнюють світогляд людей Києва. Багатство і розкіш не покидає їх і під час воєнних походів: стріли їх "перевивані аравитським золотом", лати і кольчуги їх срібні, або грають золотом, навіть на бойових кораблях замість очей на дзюбі — самоцвіти, а бойова вежа начальника обтягнена важким оксамитом.

Життя в Києві стає символом розкошування, провідні верстви, ці колишні будівничі мілітарної сили Міста, — тепер розкішники. Один з перших польських вождів, хоробрий "Болеслав, прийшовши з поміччю для Святополка, і сам згубив свою переможну міцність, а військо своє знепутив та знесли"..." Багатство, розкіш і веселе життя причарували кожного, хто лише зміг оселитися серед киян. Пів століття після пригоди з Болеславом Хоробрим те саме сталося з його внуком Болеславом Сміливим: "тут поляки забули і про свої жінки в Польщі, і про свої двори, й господарства". Знаємо, що польська легенда приписує смерть святого Станислава Костки мечеві свого короля за докори, що король, повернувшись із Києва, набрався звичаїв розпусних і примхливих, негідних скромної Польщі. Не дармо ж друга польська легенда оповідає про пощерблення меча — сили польського короля в Києві.

Місто — сибарит, препишний розкішник, — так дивились на нього сусіди. Так про нього довго ще будуть співати, визволені з-під ярма Руси, "руськіє" смерди на Вологодщині, так буде говорити про нього середньовічний, готицький Захід.

Та от зміцняється наступ кочовничих племен, а "від пари кінської місяць і сонце померкнули", а "від духу татарського не можна нам хрищенням живим бути". Київ виступає насупроти. Він може вже не досконалий володар, як у віках VIII—XI, але ще воїн і організатор. "Пожадливість і порив до насолоди життя, хоч і обнизили моральність, але не знищили в народі войовничого елемента, не доправили до такої

розпеченості, коли народ стає нездібний і до спільної справи, і до спільної самооборони".

До самого кінця не забракло Місту гідних оборонців честі і відважних, шанованих навіть ворогом, полководців, як тисяцький Дмитрій в 1240-му році. Не бракувало військового духу і дружинам русичів, — ще й тепер "Богородице, Дівице", їх пісню під Грюнвальдом, співають з певними доповненнями польські війська. Наука військової тактики Києва багато дала сусідам: вчився її Олександр Невський в самому Місті, а (як подають новітні дослідники) воевода-стратег, русич, стосуючи вишкіл Києва, розбив татар під Куликовим полем. Молоді держави, одні коротше (Литва, Польща), другі довше (Молдова до половини XVII ст.), треті аж донедавна (Москва) трималися традицій і навіть мови дипломатії й адміністрації Вічного Міста.

Але те все був лише відступ, а не наступ культури і провідних верств Києва. Бо хоч зісталось багато військових, багато адміністраторів і дипломатів, — але вже не було духа володарів, будівничих, законодавців...

Тому далі то вже історія міста Києва, історія того, як у 1472 році "на Києві князі престаша бити, а вмісто князей воеводи насташа". Про історію міста Києва, про відродителя його святощів, Петра Могилу, і його політичних опікунів, гетьманів і Війська Запорозького, можна б було ще багато пригадати. Особливо про віки XVII—XVIII. Лише то вже не буде історією Міста, великого своєю культурою, енергією, розмахом, одним словом — характером.

Чужинецька моральність, нижча від київської, навіть в часах занепаду Міста, опановує землі Руського Риму. Опановує північні землі. Пише Герберштайн про Новгород Великий: "народ був тут вельми освічений (humanissima) і чесний, а тепер став повний зіпсуття, без сумніву заразившись московитською розпусністю, що принесли з собою зайшли сюди московіти". Про іншу домінію Києва, Псков, нотує "освіченість і м'які звичаї псковитиків змінились на московитські звичаї, що є під кожним оглядом гірші".

Буєство і сваволя "правицею й лівицею" нищать західні землі, навіть у центрі над Тетеревою і Богом творяться анархічні групи "людей татарських", болоховців. Еліта Києва порозбрєдалася по окраїнах, по князівствах суздальських, литовських, молдавських. Нема голосу, що їх кликав би назад до Міста. Не звав їх до себе великий зміст.

Зміст той вийшов з Києва, як загасло світло Золотих Воріт, так, якби дійсно він іс на своїх плечах богатир Михайлик з народної легенди. Він іс, відігнавши хвилимо татарів, але одночасно сповнившис погордою до змалілих киян. "Кияни-громадо, погана ваша рада!".

Зісталось лише каміння руїн, земля і люди.

Але ті люди можуть бути всім. З них можуть вийти знову богатирі Михайлики. Бо як каже народна легенда про істоту богатирів героїв: "Богатир (усе одно як святий) — його не побачиш... Чи вони, богатирі вмирають, чи як, а тільки виходять з нас: вийдуть йому літа, то він і проявить себе".

[*](#) Ще й тепер повторюють чужинці: "гето било купецько-разбойніцкае племя, якое апроч вайни, разбою і прадажи... нічим іншим не займалося" (В.Ластоувскі. Гісторыя беларускай крыускай кнігі. 1926. Кавнас).